

Troll Veronika, Feledy Anna és Mózer Mátyás Márton

Antiszemitizmus-kutatás Kosztolányi Dezső Pardon-korszakában

Absztrakt: A Pardon rovat Kosztolányi Dezső közreműködésével 1919 és 1921 között jelent meg heti rendszerességgel az *Új Nemzedék* hasábjain. Az ott szereplő glosszák több mint harmada antiszemita tartalommal rendelkezett, ezeknek nagy része stilisztikai elemzések alapján Kosztolányi Dezső munkásságához köthető (Arany 2019). Irodalomtudományos szempontból sokat foglalkoztak Kosztolányi Dezső antiszemita korszakával, ám társadalomtudományos szemszögből még nem tárgyalták azt. Az író irodalmi munkássága és ismertsége miatt rendelkezésünkre állnak olyan dokumentumok, amelyek feltárják, hogy ő maga és kortársai hogyan értelmezték – a Pardon írójaként és szerkesztőjeként – az antiszemita diskurzusban való szerepét. Célunk, hogy megismerjük azt a korszellemet, amelyben a glosszák keletkeztek, és megpróbáljuk megérteni, hogy a makroszintű társadalomtörténeti folyamatok hogyan hatottak az egyéni mikroszintre, ezzel társadalomtörténeti kontextust nyújtva a Pardon rovat antiszemita írásaihoz. Tanulmányunkban a zsidóság társadalmi, gazdasági és politikai helyzetének feltárásán keresztül elemezzük az antiszemita glosszák tartalmait és az azok kialakulásának háttérében meghúzódó társadalomtörténeti folyamatokat, majd Kosztolányi Dezső életútján keresztül mutatjuk be, hogyan hatott az egyén életére az antiszemita diskurzusban való részvétel.

Kulcsszavak: Kosztolányi Dezső, Pardon, antiszemitizmus, társadalomtörténet, zsidóság

Antiszemitizmus Magyarországon a 20. század elején

A társadalomtörténeti bevezetővel célunk nem a kor teljes körű ábrázolása, csupán a glosszák keletkezési körülményeinek vázlatos bemutatása, amely hátteret nyújt a glosszákban megjelenő antiszemita sztereotípiák és a mögöttük meghúzódó társadalmi folyamatok megértéséhez.

A magyar antiszemita megteremtője Istóczy Győző volt. Antiszemita pályafutása az 1875-ös parlamenti interpellációjával kezdődött, amely egyike volt az első modern antiszemita parlamenti felszólalásoknak Európában. Magában az interpellációban azt firtatja, hogy a magyar kormány tervezi-e megfékezni a zsidó bevándorlókat, valamint akadályozná-e „ezen támadó kaszt” elleni mozgalom megszerveződését (Istóczy 1904: 1–14). Istóczy két antiszemita pártot (Országos Antiszemita Párt, majd Országgyűlési Mérsékelt Antiszemita Párt) is alapított a nyolcvanas években, ám egyik párttal sem ért el komoly sikereket választásokon, utóbb alapított pártja a kilencvenes évekre teljesen el is jelentéktelenedett. Azonban – az amúgy sem kifejezetten filozemita – magyar társadalom nem elhanyagolható részét sikerült fogékonyra tennie az antiszemita érvekre (Gyurgyák 2001). Parlamenti munkássága alatt híveivel az addig fragmentált zsidóellenes érveket egy összefüggő antiszemita rendszerre gyúrta össze, így született meg például, a „zsidó térfoglalás” tézise is. Ahogy az az interpellációból kiderül, Istóczy a zsidóságot nem felekezétként, de nem is nemzetként definiálja, hanem zárt kasztként, amelyet „a véregység, az ősidőkből átvett tradíciók, az érdekközösség” tart egyben (Istóczy 1904: 2). Ebből kiindulva a zsidóság itt már „faj”, hagyomány, kultúra, érdekszövetség és talán legkisebb mértékben vallási közösség (Gyurgyák 2001).

A történelmi Magyarország uralkodó politikai elitje minden erejével próbálta féken tartani az antiszemita indulatokat részben azért, hogy elfedje asszimilációs modelljének diszfunkcionalitását. A történelmi Magyarország és vele együtt annak tradicionális politikai berendezkedése azonban a világháború befejezésével hivatalosan is megszűnt. Ezt a dátumot megelőző, valamint utána következő sorozatos tragédiák jelentősen hozzájárultak a magyar társadalom radikalizálódásához (Bibó 1986). Az új viszonyokat jól jellemzi az 1920-ban induló parlamenti ciklus. Az arisztokraták száma 15%-ról 5%-ra csökkent, míg ezzel párhuzamosan a parasztképviselők száma 1%-ról 15%-ra nőtt, továbbá jelentősen növekedett a kis- és középpolgárságból származó képviselők száma (Ungváry 2016: 117). A két nagyobb politikai tömörülés (Kisgazdapárt, KNEP) keresztény-nemzeti, és ennek koherens részeként antiszemita jelszavakat hirdetett. Ebben a ciklusban került előterjesztésre Budaváry László tíz pontja is. A tíz pont többek között tartalmazta a zsidó tulajdonban lévő ingóságok megváltását és/vagy elvételét, a zsidó ingatlanok számbeli korlátozását, a zsidók kiutasítását, a zsidók arányának korlátozását a különböző gazdasági iparágakban, a zsidók politikai jogainak elvételét, valamint a keresztény nemzeti érzés gúnyolásáért való halálbüntetést (Nemzetgyűlési Napló 1920). Ennek egyik előzményének tekinthetjük a századforduló környékén megjelenő különböző keresztényszocialista irányzatokat, amelyek számos antikapitalista javaslattal álltak elő, többek között az elszegényedő arisztokrata és dzsentri réteg ügyének felkarolása érdekében, de ugyanennyire fontos politikai irány volt az egész magyar társadalom szociális

helyzetének javítása is. Ezen irányzatok közül leginkább a faji alapú megoldást szorgalmazó alternatívák tudtak kibontakozni.

Magyarországban először az 1895-ben alapított Katolikus Néppártban egyesültek a keresztény szocializmust hirdető és a „hagyományos” antiszemita, innen indult Bangha Béla, az *Új Nemzedék* későbbi tulajdonosának politikai karrierje is. A párt szociális tartalmú követeléseit jellemzően a „zsidó tőkével” szemben fogalmazták meg, valamint antikapitalizmusuk jórészt antiszemitizmusban merült ki (Ungváry 2016: 84). Ezt az antikapitalista hagyományt vitte tovább a 20. században a keresztény magyar értelmiségi és politikai elit. A szabadpiac visszásságainak kivédésére már a 19. század végén megjelentek a különböző érdekvédelmi egyesületek. Többek között 1896-ban alakult a Magyar Gazdaszövetség és 1898-ban a Hangya Fogyasztási Szövetkezet, akik fő feladatuknak a zsidó boltosok „kiirtását” tekintették (Ungváry 2016: 89). Ezeknek az egyesületeknek a szervezői általában tanítók, lelkészek és jegyzők voltak. A zsidóság szektorális foglalkozásszerkezetéből következik, hogy a felsoroltak között gyakorlatilag nem voltak zsidók, míg a szövetkezetekkel konkuráló szatócsok, nagybizományosok és terményfelvásárlók között a zsidóság felülreprezentáltsága szembetűnő volt, ami ugyancsak könnyen fordította át az alapvetően piaci érdekellentéteket felekezeti (Ungváry 2016: 86–87).

Az egyetemek is a „felekezeti harcok” csataterévé váltak. Közvetlenül a századforduló után 1901-ben a budapesti egyetem terméből eltűnt egy kifüggesztett kereszt. Ennek hatására azonnal antiszemita zavargások törtek ki, és keresztmozgalom néven antiszemita szerveződés indult (Ungváry 2016: 89). A világháború elvesztése, majd a Tanácsköztársaság alatt elszenvedett traumák nagy mértékben katalizálták a társadalomban addig lappangó indulatokat és feszültségeket, melyeket a közvélemény elsősorban a mindenért bűnösnek kikiáltott zsidóságon vezetett le. Ez mutatkozik meg abban az egyetemi tömegverekedésben, amely 1919. augusztus 5-én tört ki a budapesti orvoskaron, majd másnap a Műegyetemen és a város különböző részein. A zsidó társaikat a nem zsidó egyetemisták kiszorították az egyetemek épületeiből, rá két napra pedig antiszemita fegyveres testületeket is alkottak. A permanens verekedések miatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyhónapos oktatási kényszerszünetet rendelt el 1919. augusztus 22-én. 1920 márciusában pedig újra a beiratkozni kívánó zsidók és az ezt megakadályozó nem zsidók között alakult ki tömegverekedés (Ungváry 2016: 111–112).

Az antiszemita indulatok természetesen nem csak az egyetemi szféra keretein belül szabadultak el. A ceglédi törvényhatóság heti egy napban korlátozta a zsidók jogát a közfürdők használatához, valamint a keresztény lakosság „megnyugtató érdekében” tájékoztatást is adott ki arról, hogy ezután a fürdővizet leeresztik és a medencéket fertőtlenítik (Ungváry 2016: 131). A hadsereg pedig bármilyen hivatalos kormányzati utasítás nélkül, önkényesen „zsidótlanította” magát, olyannyira, hogy Stréter István ezredes külön parancsban tiltotta meg a tisztikarnak a zsidókkal való társadalmi érintkezést (Ungváry 2016).

Érdemes kitérni a szakmai érdekvédelmi szervezetekre, valamint a titkos és féltitkos antiszemita csoportosulásokra, hiszen ezek szerves és fontos részét képezték a Horthy-korszaknak, ráadásul keletkezésük az 1918–20-as periódusra tehető. Ebben az időben sorra alakultak a különböző szakmai és érdekvédelmi szervezetek, amelyek gyakorlatilag az adott foglalkozások „zsidótlanítását” hirdették. Ilyen volt többek között az

1919. március 21-én alapított Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE), Európa első deklaráltan antiszemita érdekvédelmi szervezete (Ungváry 2016: 98). Később ugyanilyen szervezetet hoztak létre a mérnökök is, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége (MNÉNSZ), ahol statisztikát készítettek arról, hogy hány léghőmérnyi épületet terveztek zsidó mérnökök, és ehhez mennyi téglát használtak fel. Továbbá mindkét szervezet elkészítette a saját névjegyzékét a keresztény orvosokról és mérnökökről, azzal a céllal, hogy ki lehessen alakítani az „egészséges” arányokat a szakmán belül (Ungváry 2016: 122). 1918. november 30-án alapította meg Gömbös Gyula a Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE), melynek célja a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése volt, de ez is a zsidóság kárára megvalósuló jövedelemrendezést hirdetett (Ungváry 2016: 103). 1918–19 telén alakult az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME), aminek később Budaváry László lett az alelnöke. Az egyesület tagjai 1920. szeptember 30-án tízezres tömeg előtt ismertették gyűlésükön Magyarország „zsidótlánításának” 25 pontját, amely többek között a zsidó-keresztény házasság tilalmát, a zsidó földek és vagyonok elkobzását és a kivándorlás elősegítését jelentette. Habár az ÉME követelése között a radikális antiszemitizmus mellett megjelent a nagybirtok- és nagytőke-ellenesség, valamint a progresszív adóztatás és más szociális reformok is, az antiszemitizmus lényegi részét képezte a szervezetnek (Ungváry 2016: 126). 1919 júliusában alakult meg a Kettőskereszt Vérszövetség, KKV vagy KKSZ, ami az eddig tárgyalt szervezetektől paramilitáris jellegében különbözött, minden nagyobb városban vagy megyeszékhelyen működött alszervezete, és feladatának tekintette a gyanúsnak minősített személyek feltérképezését, mindezt fajvédelmi indíttatásokból (Ungváry 2016: 123–124). A szélső-jobboldali szervezetek csúcsszervét, az Etelközi Szövetséget (EKSZ vagy EX) 1919-ben alapították. Az említett szervezeteket több tekintetben is szoros szálak fűzték a politikához. Az EKSZ-ben a következő hús év jó néhány leendő minisztere, miniszterelnöke és országgyűlési képviselője tag volt, ahogy az ÉME-be is 26 képviselő lépett be 1920–22 között (Ungváry 2016). Az EKSZ-en belül a következő piktogramokkal ellátott nyilvántartást vezettek a politikai elitről: „liberális zsidó; gyanús, hogy zsidó eredetű; felesége részéről gyanús, hogy zsidó eredetű; zsidó eredetű; felesége zsidó eredetű; zsidó; veszedelmes zsidó” (Ungváry 2016: 125).

A Pardon története

Az Új Nemzedék című hetilap 1913-ban indult, Milotay István főszerkesztő vezetésével. A napilap 1918-ban a Központi Sajtóvállalat tulajdonába került, ami megváltoztatta az addigi irányvonalát, majd a Tanácsköztársaság bukását követő újraindulása és napilappá válása után tovább radikalizálódott. Bangha Béla jezsuita atya szintén a lap munkatársa volt, és a Központi Sajtóvállalat társtulajdonosaként Milotay, a főszerkesztő döntéseit is felülbírálhatta (Arany 2019). A Központi Sajtóvállalat két legfontosabb sajtóterméke a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* volt, a vállalat 1920 januárjában 50 000 budapesti előfizetővel rendelkezett, népszerűsége ugyanezen évben 140 000-es összpéldányszámban is megmutatkozott (Klestenitz 2009). Az *Új Nemzedék*nek többek között Milotay ismertsége miatt sem volt szüksége reklámra és öngazolásra; a lap vezetői által képviselt „destrukció” elleni

harc és a magyarság védelme kiszolgálta a keresztény-nemzeti olvasókat (Klestenitz 2009). A Kosztolányi által is szerkesztett, sokszor erősen antiszemita rovat, a Pardon így jelentős tömegekhez jutott el.

Kosztolányi 1917-ben a *Pesti Napló* belső munkatársaként dolgozott, majd a Közoktatásiügyi Népbizottság többek között őt bízta meg Karl Marx *A tőke* című munkájának lefordításával (Kiss 1979). A tanácsköztársaság bukása után az Új Nemzedék belső munkatársává vált, és rövid ideig részt vett a Szabó Dezső vezette Magyar Írók Nemzeti Szövetségének munkájában is (Kiss 1979).

A Pardon rovat Kosztolányiné szerint a férje ötlete volt: „az Új Nemzedékben a Pardon rovatot ő teremtette meg, mert ő egy művész és ennek a harcos, polemikus iránynak is művészi formát talált” (Göndör 1921, idézi Arany 2019: 17). Bangha Béla azonban más újságokban már korábban írt a Pardonéval rokon műfajú szövegeket, egy későbbi cikkgyűjteményében a Pardon glosszái ezek folytatásaként aposztrofálódtak (Arany 2019). A rovat egészen az 1930-as évekig fennmaradt, Kosztolányi laptól való távozása (azaz 1921. augusztus) után is. A Pardon beleillett a korszak politikai-retorikai vonulatába: a cikkek kifejezőkészsége, politikai szembeállításai az akkori kurzussajtó egészét jellemezték. A rovatban glosszák jelentek meg. A glossza eredetileg széljegyzetet, tudományos vagy irodalmi szöveghez fűzött rövid magyarázatot jelentett. Később olyan rövid, tömör napi vagy hetilapban megjelenő cikkeket neveztek így, amelyek más lapok cikkeihez vagy időszériú eseményekhez fűznek bíráló megjegyzést.

Kosztolányi a Pardon rovat szerkesztője és szerzője is volt egyben, emellett időnként publicisztikai és szépirodalmi műfajú szövegei is megjelentek az Új Nemzedék hasábjain (Arany 2019). A Pardont indulásakor öt író működtette: Bangha Béla, Kádár Lehel, Kállay Miklós, Lendvai István és Kosztolányi Dezső. A glosszák témáiról a szerzők közösen döntöttek, majd az egyikük elkészítette azt a kéziratot, amin a szerző és laptulajdonos még alakíthatott. A fő- és felelős szerkesztő utólag felülbírálhatta a glosszákat, és a szerzők egymás írásaiiba is beleírhattak, így születhettek olyan glosszák is, amely megírásában több szerző is részt vett (Arany 2019). A glosszák mind névtelenül jelentek meg, így nemcsak a kollektív szerzőség valósult meg, hanem a kollektív felelősségvállalás is. Ez tehát lehetlenné tette a szerzői és szerkesztői felelősség szétválasztását (Arany 2019).

Kosztolányi Dezsőné visszaemlékezése szerint férje egyedül írta a Pardon rovatot (Göndör 1921, idézi: Kiss 1979: 61–62), míg Lendvai István és Kádár Lehel le nem váltották őt a vezetői pozícióból, mondván Kosztolányi glosszái nem „elég véresek”. Miután Lendvai István és Kádár Lehel távozott az Új Nemzedéktől a *Magyarsághoz*, Kosztolányi 1920. december 1-jétől egyedül írta a Pardont, amit nem csupán felesége elmondása igazol, hanem Arany Zsuzsanna stilisztikai vizsgálatai is (Arany 2019).

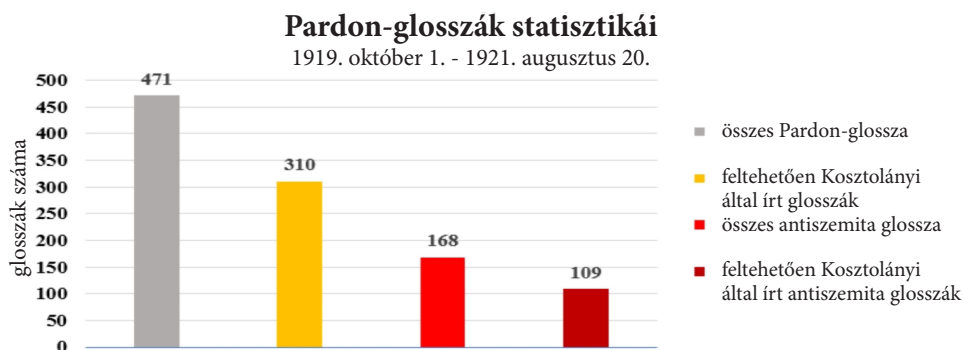
A Pardon-glosszák elemzése

A Pardon-glosszák főbb témakörei közé az alábbiak tartoztak: ellenforradalmi ideológiák; *Pesti Napló* és más újságok támadása; társadalmi egyenlőtlenségek és feszültségek, mint például a frontról hazatérő katonák, az elcsatolt országrészek és a marhavagonosok helyzete; irredenta cikkek; kulturális és kultúrpolitikai témák, mint a nyelvművelés ügye (elsősorban

Kosztolányi írt erről) és antiszemitizmus (Arany 2019). Fontos azt megemlíteni, hogy ez még nem a náci ideológia zsidóellenességéből táplálkozó antiszemitizmus volt, az általános kitelepítés és megsemmisítés gondolata még csak rendkívül marginálisan jelent meg.

A Pardon-glosszák elemzését statisztikák bemutatásával kezdjük. Az Új Nemzedék szerzői 1919. október 1. és 1921. augusztus 20. között 471 glosszát írtak, ezekből 310 darab, vagyis a glosszák 66%-a köthető Arany Zsuzsanna (2019) stilisztikai elemzése alapján Kosztolányi Dezsőhöz. A glosszák 36%-áról – 168 darabról – elmondható, hogy antiszemita tartalmú, és az antiszemita glosszák 19%-a rasszizáló alapon különbözteti meg a zsidókat. A feltehetően Kosztolányi által írt antiszemita glosszák száma 109, ez az antiszemita glosszák 65%-a. (Lásd az 1. számú ábrát.)

1. ábra. Pardon-glosszák statisztikai 1919. október 1. és 1921. augusztus 20 között

Forrás: saját szerkesztés

A következő szempontok alapján azonosítottuk az antiszemita glosszákat: ha a glossza (1) vádolja a zsidókat; (2) vallási alapon különbözteti meg a zsidókat; (3) általánosítja a zsidókat és negatívan beszél róluk; (4) gúnynevekkel és sztereotípiákkal helyettesíti a zsidóságot; (5) faji alapon különbözteti meg a zsidókat vagy (6) támadja a zsidókat és nyíltan uszít ellenük.

Azokat a glosszákat, amelyeket feltehetően Kosztolányi Dezső írt, K. D. felirattal jelöltük. A glosszák azonosítása Arany Zsuzsanna (2019) stilisztikai elemzése alapján történt.¹

Gúnynevek

A glosszákban számtalan gúnynévvel illették a zsidókat, többek között az alábbiakkal:

- „álforradalmár” (K. D., Arany 2019: 82)
- „árdrágító” (K. D., Arany 2019: 257)
- „áruelejtő” (K. D., Arany 2019: 236)
- „bakancscsaló” (K. D., Arany 2019: 226)
- „cukormilliomos” (Arany 2019: 93)
- „galíciai terrorfiú” (K. D., Arany 2019: 82)

¹ A valószínűsíthetően nem Kosztolányi Dezső által írt glosszák esetében nem tüntetünk fel szerzőt, mert az általunk használt stilisztikai elemzés (Arany 2019) szinte kizárólagosan Kosztolányi szerzőségét állítja középpontba.

- „gyomormérgező” (K. D., Arany 2019: 190)
- „hadimilliomos” (K. D., Arany 2019: 222)
- „hadiszállító” (K. D., Arany 2019: 226)
- „hazaárulás kiskereskedői” (K. D., Arany 2019: 338)
- „kereszténygyilkoló cionista osztagok” (K. D., Arany 2019: 191)
- „konjunktúralovag” (K. D., Arany 2019: 348)
- „láncos” (K. D., Arany 2019: 236)
- „lipótvárosi kéjenc” (K. D., Arany 2019: 318)
- „országbomlasztó” (K. D., Arany 2019: 190)
- „posztózsivány” (K. D., Arany 2019: 226)
- „spekuláns” (K. D., Arany 2019: 78)
- „sunyi és alattomos lesipuskás” (K. D., Arany 2019: 78)
- „üzérkedő” (K. D., Arany 2019: 78)
- „vagyoncsempész lipótvárosi táncos” (K. D., Arany 2019: 237)
- „valutarontó” (K. D., Arany 2019: 190)

További pejoratív jelzők a zsidókra: bolsevista, liberális, szabadelvű, szabadgondolkodó, demokrata, pacifista, radikális, destruktív.

A glosszákban tradicionális zsidó neveket is felhasználtak propaganda céljából, különböző implikációkkal, burkolt jelentésekkel felruházva a neveket. Van, ahol egyszerű gúnyolódásként alkalmazták: „Glückstahl? Nagyon jó. Névnek is, nemzeti reménységnek is.” (Arany 2019: 96). Máshol a zsidóság általánosítása és megbélyegzése volt a cél. „A rendőrség ment, mendegélt, s mint minden bolseviki tündérmesében dívik, rövidesen eljutott ahhoz a bizonyos egyénhez, akit Weisznek vagy Schwarznek hívnak, tertium non datur [=harmadik lehetőség nincs]. ...hiszen nálunk is minden a Schwarz doktor népéé volt négy hónapig...” (K. D., Arany 2019: 133).

Magyarország romokban hever, a romhalmoz tetején pedig őskeleti, Mózes-stílusú landkadással fekszik Laczkó Andor selyempizsamában, heinei bágyadással, nyugati kultúrfülénnyel. Európa megijedt, hogy Magyarországgal együtt Laczkó úr is elpusztult. Most megnyugodhatik. Laczkó úr él és egészséges. Az összes Laczkók jól érzik magukat, csak mi döglöttünk meg egy kicsit (K. D. vagy Lendvai István, Arany 2019: 159).

Akad arra is példa, hogy a gúnyneveket az erkölcstelenség, az értéknélküliség és az alkalmazkodásra való mértéktelen hajlam metaforájaként használták. „Pardon, de ez kicsit hasonlít ahhoz az eljáráshoz, melyet a hamisan megbukott kapitalisták és kereskedő elvtársak szoktak követni, akik derűre-borúra változtatják a nevüket” (K. D., Arany 2019: 153).

A továbbiakban az elemzés során a glosszákban megjelenő különböző toposzokat a zsidók társadalmi, gazdasági és politikai helyzetébe ágyazottan fogjuk bemutatni.

A magyar zsidóság társadalmi helyzete

A 20. század elején a zsidó asszimilációs törekvések ellenére továbbra is jelentős belső társadalmi feszültségeket voltak. A zsidóság felülreprezentáltsága megmaradt a hagyományos értelmiségi szakmákban: 1910-re a szabadfoglalkozásúak között 35%-os volt arányuk (Ungváry 2016, Gyurgyák 2001). Az orvosok 47%-a, a mérnökök 59%-a, a vegyészek 72%-a és a gyógyszerészek 70%-a vallotta magát zsidó vallásúnak (Ungváry 2016: 34).

Ez egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy a magyarországi, 17–18. századi zsidó tradicionális, zárt közösségekben kétfajta felemelkedésre volt lehetőség: gazdaságira (vagyonszerzés révén való feljebb jutás a községi hierarchiában), illetve műveltségire (az iskolázottság vagy a Talmud ismerete jobb házasodási lehetőségeket, valamint magasabb tisztségek elérését biztosította) (Gyurgyák 2001). Ezáltal a zsidóság mobilabb tudott lenni a társadalmi tranzakció során, mint a többségi társadalom, akik közül sokan ezen képességek hiányában menthetetlenül leszakadtak. Ezt a zsidóság későbbi iskolázottsági aránya is visszatükrözi. 1900-ban az érettségizettek 23%-a volt az izraelita felekezet tagja (Ungváry 2016: 35). A teljes magyar népességnek a 2%-a járt egyetemre 1920-ban, a zsidóság aránya ezen belül pedig 33%-os volt a numerus claususig, majd ezek a számok 10% körüli arányra csökkentek. (Ungváry 2016; Gyurgyák 2001).

További kiemelendő jelenség, hogy míg a zsidóság a szabadfoglalkozásokban, a kereskedelemben és minden „polgári” foglalkozásban (mint például molnár, ipari vállalkozó stb.) sokszorosan volt felülreprezentált, addig ugyanilyen mértékben volt alulreprezentált a többi foglalkozási ágban. Mindezekből jól kivehető, hogy ebben a társadalmi szerkezetben hiába képviseltette magát a nem zsidó lakosság több mint 50%-ban a leginkább modern foglalkozásokban, ha ugyanezen lakosság jelenléte 99%-os volt a legelmaradottabb és legszegényebb foglalkozásokban (Ungváry 2016). Alapvetően ez a foglalkozási szerkezet határozta meg a zsidók és nem zsidók társadalmi viszonyait.

A zsidóság értelmiségi szakmákbeli felülreprezentáltsága erős feszültségeket szült a társadalmon belül, ami a glosszákból megjelennő víziókból is kitűnik. A glosszákból sokszor úgy állítják be a zsidóságot, mint a társadalom uralkodó elitjét, akik minden hatalmat birtokolnak és minden fölött rendelkeznek. „Ma már – pardon – nem az ígéret, hanem a valóság földje, övék minden, ami értéket izzad. Övék a gazdagság, a fény, a jólét, a gondtalanság, a kényelem, övék a hatalom, övék szőröstől-bőröstől egész Magyarország” (K. D. vagy Lendvai István, Arany 2019: 158).

Mert keresztény kurzus ugat, Engl beszél, mi több: világít, és ami még több: ha nem akar, nem világít. Engl úr egyszerűen sakkot játszik, mi vagyunk a figurái, és ha ő akarja: világos indul, de sötét az első lépésnél mattot ad. [...] ...az Englek a mi Napóleonjaink, akiknek zsebében van életünk, italunk, fánk, szenünk, kórházi ágyunk, életünk, halálunk és sírgödrünk, s hogy aki ezek után még zsidókérdést is mer látni Budapesten, az sötét reakciós ember: ennyi csak világos, még Engl úr szene nélkül is, nem? (K. D., Arany 2019: 218).

A zsidók uralmának toposza szerint a magyarok a zsidók markában vannak, és sorsuk is rajtuk múlik. A Pardon-szerzők szerint a „magyarországi pénzfejedelmek, hadimilliomosok és árdrágítók sokasága” birtokolja a tulajdonok és a pénztöke nagy részét (K. D., Arany 2019: 222). „Továbbá: megtudtuk azt is, hogy csak az az ország gazdag, amelyikben zsidó van. Pardon, ezt mi tudjuk legjobban, mert Magyarországon csakugyan lámpással kellene keresni gazdag embert, ha nem lennének zsidaink, akik legalább megmutatják nekünk, milyen is a gazdag ember” (Arany 2019: 172). E glosszákból megjelenni a konfliktus a túlnyomórészt magas társadalmi státuszú zsidóság és az alacsonyabb társadalmi státuszú többségi társadalom között. Megfigyelhető az „uralkodó elit” toposzában az erős ressentiment, a kollektív rosszérzés a zsidók sikereivel szemben.

Ez az egyetlen, de mindent letaglózó oligarchia a szénfejedelmek, petróleumkirályok, osztalékcászárók és bankhűbérurak oligarchiája ma minden átkunk, mint a skorpió rágja gyomrunkat és agyunkat, megállítja vérkeringésünket, életkedvünket és ipari termelésünket – vesszen ez az oligarchia, nem kár érte. Kilobogózunk, ha meghal. (Arany 2019: 96.)

Az Új Nemzedék írásai a zsidóságot szembeállítják különböző csoportokkal. A zsidóság-magyarág ellentét mögött jellemzően a fenyegetettség érzete jelenik meg: a zsidókat sokszor úgy ábrázolják, mint akik a magyarok kárára részesülnek dicséretben.

Pardon, csak nem arra a fajtára [gondol], mely ma ismét szerény felekezet, de tegnap nem volt az, és holnap újra kibontja majd piros – nemzeti – és imperialista lobogóját, s börtönbe és kasszapincébe juttatja azokat, kik ebben a példátlanul züllött országban még magyaroknak merik vallani magukat? (K. D., Arany 2019: 232.)

A rovatírók a magyarok elnyomását olyannyira komolyan gondolták, hogy a zsidók emancipációja helyett a magyarság emancipációjának szükségességére hívták fel a figyelmet.

[K]i a liberalizmus egyenjogúsítása után küszködve és nélkülözve, álmatlanul, étlen-szomjan, élő hittel és meg nem alkuvó bátorsággal a magyarság egyenjogúsítását is óhajtja, mely annyi küzdelem után még mindig nem sikerült. Pardon, emlékeznek-e Széchenyi István gróf keserű és bölcs mondására, melyet eddig mindig a véka alá rejtettek: ha mi emancipáljuk őket, akkor ki emancipál majd bennünket? (K. D., Arany 2019: 254.)

Jellemző szembeállítás a keresztény-zsidó ellentét, ahol a zsidók mint „kereszténygyilkoló cionista osztagok” jelennek meg és fenyegetést jelentenek a keresztény magyarság számára (Arany 2019: 191). „Kérdés: kik a keresztények? Felelet: a zsidók. Ők ezek szerint nemcsak bankárok és bolsevikiek, nemcsak méltóságos urak és elvtársak, nemcsak ingyentej-osztó jótékonyak és tehenészet-elrekvirálók, nemcsak zsidók, hanem keresztények is” (Arany 2019: 140). Ebből a glosszarészletből élesen kiérződik a szarkazmus, mintha a zsidók mitől se állnának távolabb, mint hogy keresztények legyenek – avagy keresztény értékekkel rendelkezzenek. Ha egy zsidó mégis kereszténynek vallja magát, abban az esetben is csak álkeresztény lehet, a kereszténység mögé bújva igyekszik az igazi keresztények tönkretételére: „S ma keresztény kardok és tollak mögött dörzsölik kezüket, hunyorítanak egymásra, és ötvenkoronást adnak az utcán a keresztény újságért, mely helyettük gyilkol keresztényeket. Két álforradalom fölforgatói, gyűjtogatói rendről, békéről szavalnak...” (Arany 2019: 142).

A zsidók és nem zsidók társadalmi státuszuk, származásuk és vallásuk szerinti „mi” vs. „ők” csoportokra osztásán túl földrajzi megoszlás menti konfliktus is detektálható a glosszák szövegeiben. Budapestet az egész országgal szembeállítják, olykor már háborúméretű konfliktust vizionálva: „budapesti háború Magyarország ellen” (K. D., Arany 2019: 132).

A zsidóság történelmileg kialakult társadalomszerkezeti pozíciói miatt nagy számban lakott városokban, és főképp Budapesten. A trianoni békeszerződés alapjaiban érintette a zsidóságot is, ugyanis nagyjából a zsidó népességnek a fele az utódállamokhoz került, növelve így a budapesti zsidóság – előtte sem elhanyagolható mértékű – jelentőségét (Ernö 1969). Erőteljes hatást gyakorolt megítélésükre az a városi polgársághoz kapcsolódó negatív kép, hogy nem tisztelik a családot és megvetik a tradíciókat, a tekintélyt (Hanák 1988).

A glosszákban sokszor megjelenik Budapest kollektív azonosítása a zsidósággal, például a „budapesties”/ „budapesti-féle” (Arany 2019: 201, 303) kifejezés egyértelműen a „zsidós”/ „zsidóféle” jelentést implikálja számos írásban. „Hová egy pesti fajtárs beteszi a lábát nem nő fű, csak nyomor, pusztulás, drágaság” (Arany 2019: 154). Az írók a fővárost, és azon belül is az előkelő, vagyonos városrészeket a zsidók fényűzésével azonosították, Budapestet „bűnös”, „zsidó” városként jelenítették meg. „Vajon Prága nevelte-e vezéreiket ilyen magyartalanokká? Pardon, mi azt hisszük, inkább Budapest” (K. D., Arany 2019: 269).

A budapesti helyszínek között e vonatkozásban megjelenik Svábhegy és Lipótváros, illetve Terézváros és Rózsadomb is.

Bizony-bizony, már csak a levegő magyar itten, egyéb nem és a Svábhegyi Egyesület biztos lehet abban, hogy a nagy álmodó [Jókai] most biztosan elmenekül a svábhegyi fák alól, és nem kívánczik itt pihenni. Pardon, mi, ma élő magyarok, úgy vélekedünk a Svábhegyről, mint Schopenhauer Svájcra: gyönyörű, csak emberek ne lennének rajta (K. D., Arany 2019: 340–341).

A „lipótvárosi burzsoázia” sztereotípiája nem csupán a városrészben nagyarányú zsidó lakosság, hanem leginkább a liberális polgárság klubjai és munkahelyei lipótvárosi lokációi miatt kelt életre (Lengyel 1995). A glosszáírók gyakorta emlegették a lipótvárosi gazdag utcákat: „Nem ragaszkodunk éppen a Sas utcához, de van itt Pesten még néhány utca, amelyen »végig, végig, minden kiskapuban egy milliárd nyílik«” (Arany 2019: 94). Lipótvárost a korabeli megítélésben egyenlővé tették a zsidósággal, ez pedig többszörösen megjelenik a Pardon-glosszákban is. „A közvélemény nem tágitott attól a fölfogástól, hogy a villanyfényes lipótvárosi termekben nem főpapok és bőrkabátosok dözsolnak és kártyáznak a román tisztekkel, hanem bizonyos más elemek” (Arany 2019: 93).

Leginkább Budapest ezen városrészeiben (Lipótváros, Svábhegy stb.) laktak az elit tagjai, ezen belül is kiemelendő azok csoportja, akik három vagy annál több elitpozíciót töltöttek be, vagyis a multipozicionális elit tagjai. Az 1920-as évek végén e csoport harmada a zsidósághoz tartozott (Lengyel 1995). Lengyel György (1995) kutatása szerint a zsidóság budapesti pozicionálása, megítélése és szegregálása szempontjából az etnikai hovatartozásnál súlyosabb tényező volt, hogy a gazdasági elithez tartoztak.

A magyar zsidóság gazdasági helyzete

A korabeli szélsőjobb oldali publicisztika uralkodó toposza a „gazdag zsidó” képe volt. Annyi bizonyos, hogy a kor széles körben elterjedt nézeteit nem a zsidó vagyon tényleges nagysága, hanem az arról alkotott elképzelések határozták meg, arról azonban konszenzus uralkodott a politikusok és közgazdászok között abban, hogy a zsidóság vagyoni felülreprezentáltsága igen jelentős (Ungváry 2016: 52–53). Ahhoz, hogy eligazodhassunk ebben az útvesztőben, érdemes először áttekinteni a korban uralkodó vagyoni szerkezetet.

1930-ban a ruházati, fa- és élelmiszeripari üzemek és a könyvkereskedelem több mint 65%-a volt zsidó érdekeltségű tulajdonosok, illetve cégvezetők kezében (Kovács 1938). Az iparban foglalkoztatott zsidók esetében 32% önálló, 20% tisztviselő, valamint 48% munkás. A nem zsidók esetében 71% ekkor a munkásság aránya és 29% az önállóké vagy tisztségviselőké (Ungváry 2016: 56–57).

A lakosság 81%-nak a jövedelme messze az átlag (533 pengő) alatt maradt, míg a zsidóság túlnyomó többsége átlag körüli vagy a feletti szegmensekben helyezkedett el (Ungváry 2016: 62). A munkások, kisiparosok, kiskereskedők fizették az adók 21%-át, a középosztály az adók 29%-át, míg a nagybirtokosok, nagypolgárok az adók 26%-át (Ungváry 2016: 55). Ez az adórendszer a legkevésbé sem mondható progresszívnek, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a munkások, a kisiparosok, a kisbirtokosok zömének létminimum körüli életszínvonala ellenére kellett a jövedelme 21%-át adóként befizetnie (Ungváry 2016: 55). A korabeli egyenlőtlenségek mértékéről pedig kiváló képet ad, hogy a társadalom 0,6%-a képes volt fizetni az adóterhek 26%-át, valamint, hogy a már említett létminimum körül élő rétegek tették ki a társadalom több mint háromnegyedét. A korabeli zsidó lakosság az átlagos 77 pengőt elérő, illetve azt jelentősen meghaladó adókatégo-riába esett bele (Ungváry 2016: 56).

Mind az iparban foglalkoztatottak különböző státuszainak arányaiból, mind az adóterhek és a jövedelem megoszlásából az látszik, hogy a vagyoni különbségek a zsidó- és a többségi társadalom tagjai között nem a zsidók általános gazdagságára vezethetők vissza. Sokkal inkább egy relatív gazdagságról beszélhetünk, vagy inkább kisebb mértékű szegénységről a többségi társadalom elszegényedett munkásságához és szegényparaszttségéhez képest.

A zsidókat sokszor nevezték árdrágítóknak. E stigmának alapját az I. világháború után Galíciából Magyarországra érkező ortodox zsidók nyújtották, akik az itt lévő rokoni vagy egyéb kapcsolataik miatt jöttek ide (Czipfel 2021). Sokuknak voltak olyan rokonaik, akik korábban vándoroltak el Galíciából, és már második vagy harmadik generáció óta éltek Magyarországon. Elsősorban Budapesten telepedtek le munka- és kereskedelmi lehetőségek reményében (Czipfel 2021). Az emberek a jiddisül beszélő, pajeszos, kaftános zsidók hirtelen megjelenő tömegével magyarázták a drágaság, az uzsora és az áruhiány növekedését (Czipfel 2021). „[T]ulajdon bőrünkön érezzük azt az eszeveszett tombolást, amelyet itt csakugyan véghezvisz valami, és nap nap után százak éhhalálát hozza közelebb: ez a valami azonban nem katonai uniformisban, hanem az árdrágító, a láncosok köpönyegében jár” (Arany 2019: 155). A Pardonban szereplő árdrágító jelző még csak előítéletekre, sztereotípiákra épült, nem volt valóságalapja (abban az időben jóval több katolikus árdrágító volt, mint zsidó) (Czipfel 2021).

A korabeli szélsőjobbaldali publicisztikában a „gazdag zsidó” toposza mellett ugyanolyan gyakori volt az az elképzelés, hogy a kapitalizmus zsidó jelenség. 1920-ban a pénz-, hitel- és biztosításügyben dolgozók 80%-a izraelita volt (Gyurgyák 2001). A korabeli bankszektor 8 legnagyobb bankja közül kettő (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank) vállalatának döntő többségét zsidó családok birtokolták, a családok pedig egymás közötti házasodással tartották fenn érdekszövetségeiket (Ungváry 2016: 64–65). Gyáni Gábor (1998) a zsidóság arányát a tágabban értelmezett gazdasági elitben (a kikeresztelkedettekkel együtt) 34% és 45% közé teszi, valamint azt is megállapítja, hogy leginkább az iparvállalatok menedzser posztjain és a munkaadói érdekvédelmi szervezetek vezetőségében volt magas a zsidóság számaránya. Többek között emiatt is lehetett könnyen átfordítani a kapitalizmusban megjelenő munkáltatói-munkavállalói érdekellentéteket „felekezeti harccá”.

A glosszákban gyakran hangoztatott zsidóság elleni vád a kétszínűség, az önérdék és a megbízhatatlanság. Valószínűsíthetően ezek a tulajdonságok mind abból a tévképzetből

származnak, hogy a kapitalizmus egy zsidó jelenség, ugyanis a hagyományos konzervatív világképben, az üzletelés csakis csaláson alapulhat (Hanák 1988). Ez az üzleti morál, tőkés pragmatizmus lett az első számú aspektusa a zsidóságnak, ami alapján a magyar társadalom számára azonosíthatóvá vált mint idegen csoport. Így alakult ki az a kép, hogy a „zsidó önző, pénzsóvár haszonleső, ravasz spekuláns és kíméletlen uzsorás, materialista, ami kapzsiságot is és mentalitást is jelentett” (Hanák 1988: 172). A Pardonban ez a kép háromféleképpen jelenik meg. Az első szerint a zsidók csak a saját pillanatnyi gazdasági vagy politikai érdekeiket tartják szem előtt. „Hiszen az már nem szokatlan dolog, hogy önök bármely politikai konstellációba könnyedén, átmenet nélkül billennek át” (Arany 2019: 86). A második példában megjelenik az önzés vádjá, de a hangsúly az erkölcstelenségen van, miszerint a zsidóknak nincs kellő morális alapjuk és bármire képesek a túlélés érdekében.

És ha pápai csapatok vonulnának be Kolozsvárra, akkor Dick Jakab kereskedő úr sürgősen katolizálna, és pápai színekkel pompázó lobogókat árulna. Mindezt ő nyugodtan megteheti, mert minden külső változások mögött belsőleg olyan változatlan lenne, mint a gránittömeg. Vagy – pardon – mint Cion hegye... (Arany 2019: 165–166).

A harmadik részletben az írók a kétszínűség vádját hazaárulással fokozzák.

A közzéemlény nyomban tudta, azok a »bizonyos rétegek«, hiszen csak egy »réteg« van e kerek világon, amelyet nem illik a nevének nevezni, hanem ilyen illedelmes kis célzásokkal, úgynevezett köztitkot jelentő rejtelmekkel szabad csak emlegetni. [...] Az a népréteg, amely minden győztes ellenség elé kiviszi a város kulcsait (Arany 2019: 93–94).

A Pardon szövegeiben e toposz a „gazdag zsidó” – „szegény magyar” ellentétre támaszkodott, amely által kirekesztették a zsidóságot mint idegen csoportot. A kisebbségben lévő csoport elkülönítésével és támadásával a zsidóságot ellenségként jelenítették meg a gloszszakban; olyanokként, akiket le kell győzni, különben az ő magyar nemzetet tönkretévő, destruktív attitűdjük fog felülkerekedni.

A zsidóság átlagos életszínvonala jelentősen felülmúlta a többségi társadalom átlagos életszínvonalát, valamint a már tárgyalt foglalkozási szerkezetből adódó érdekellentétek is könnyen etnicizálódtak. Mindezt még jobban felerősítette a zsidóság vagyoni felülreprezentáltságának a ténye, ami elhintette a köztudatban, hogy a kapitalizmus alapvetően zsidó jelenség. Holott a gazdasági versenyt egészen a 18. század végéig maguk a zsidó közösségek is szabályozták (Katz 1993), és a zsidóság gazdasági felemelkedése abból fakadt, hogy a zsidóság nagyobb számban volt képes a társadalmi átalakulás során megváltozott körülményekhez alkalmazkodni (Karády 1994).

A magyar zsidóság politikai helyzete

A zsidóság urbanizációjából és vagyoni helyzetéből adódóan aktívabban vett részt a politikai életben. Lényegesen magasabb volt körükben a választásra jogosultak száma, mivel a korabeli választójogot bizonyos szintű vagyonhoz, állandó lakhelyhez és meghatározott iskolai végzettséghez kötötték, valamint az sem elhanyagolható, hogy műveltségükből

adódóan magasabb volt körükben a politika iránti érdeklődés (Ungváry 2016). A virilizmus intézménye is jelentősen növelte tehát a zsidóság politikai súlyát, például a helyhatósági választásokon 40%-os súllyal vehettek részt a legtöbb adót befizető polgárok, akik között a zsidóság jelentősen felülreprezentált volt. Így történhetett meg az, hogy Miskolcon a választók 41%-a volt zsidó, miközben a lakosságon belüli arányuk 25% volt (Ungváry 2016: 49–50).

A zsidók részben a 19. századi tapasztalataik miatt döntően a liberalizmus hívei voltak (Ungváry 2016: 50). Országos arányaikhoz képest sokkal nagyobb mértékben képviselték magukat a liberális pártok tagjai és szavazói között. A nem zsidó kisvárosi és falusi lakosság azonban országos átlag alatti arányban szavazott liberális pártokra. Emiatt fordulhatott elő, hogy csupán Pest lipótvárosi és terézvárosi választókeretei küldtek zsidó képviselőt a nemzetgyűlésbe (Ungváry 2016: 50). Azonban a zsidóság ebben a tekintetben sem képezett teljesen homogén csoportot, több ellenforradalmi kormányban is vállaltak zsidók pozíciót, illetve gyűjtéseket is rendeztek ezen kormányoknak. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Zsidók Országos Szövetsége is támogatta Horthy kormányzóvá választását (Gyurgyák 2001).

A zsidók liberálisokkal való azonosítása több helyütt is megjelent a Pardon hasábjain. „Pardon, miért nem nézi meg, milyen talajból fakad ki a liberalizmus illatos rózsája?” (K. D., Arany 2019: 155). Ekkoriban a liberális, szabadelvű, szabadgondolkodó jelzőket mind negatív értelemben használták. „A magyar liberalizmus erejétől – pardon – nem az elszakított tótok, hanem az elszakíthatatlan kaftánosok és fajrokonaik várják nem sorsuk jobbrafordulását – mert jobban már nem élhetnek –, hanem politikai hatalmuk biztosítását a pajzsos újság gyakorlott vezérsége alatt” (Arany 2019: 190). Az 1920-as évektől a pacifista jelző is pejoratívvá vált, ekkor a zsidókat szabadgondolkodásuk miatt nevezték pacifistának.

Az *Új Nemzedék* írói nem csupán a számukra negatív értelmű, az országot romlásba döntő liberalizmust állították párhuzamba a zsidósággal, hanem a Tanácsköztársaság alatt lezajlott kommunista terrorért is őket tették felelőssé. „Pardon, de mától kezdve nincs miért a világ becsapott proletárjainak álorcája mögé rejteni a vigyorgó szíriai igazságot: »Világ zsidai egyesüljetekek!«” (Arany 2019: 155). Ez azért fordulhatott elő, mert mind a Nemzeti Tanács Intéző bizottságában, mind a Tanácsköztársaság népbiztosai között nagy számban jelen voltak a zsidó származású politikusok. Afölött azonban már elsiklott a korabeli közvélemény, hogy ezen politikusok jelentős része – főleg a népbiztosok között – nem tekintette magát zsidónak (Gyurgyák 2001). Sőt, a Tanácsköztársaság alatt a zsidó vallást is üldözték, valamint a vagyoni különbségek felszámolása során, a nagybirtokos és a katolikus egyház mellett, az ipari és banki szférában szintén domináns zsidóságot is meg akarták fosztani vagyonától. A zsidó származást és azt, hogy valaki zsidóként is tekint saját magára azonban nagyon egyszerűen össze lehetett mosni. A közvélemény szerint a zsidóság a gazdasági elit pozíciói mellett a szélsőbaloldali ideológiák álarca mögé bújva próbálta a politikai hatalmat is megszerezni.

Az *Új Nemzedék* tagjai és szimpatizánsai a Tanácsköztársaság mellett a zsidók számlájára írták az őszirózsás forradalmat is.

...de persze megint nem azokéból, akik az első forradalmat megcsinálták, a másodikban jól éltek, a román inváziót pedig segítettek elnyújtani, hogy minél több milliárd vesszen el az ország pénzéből. Pardon, de egyszer már megmondták a rokkant Bóhm elvtársnak, hogy a Sas utcából egymagából ki lehetne fizetni őket, s akkor nagyon kikaptak az elvtárstól. Nem ragaszkodunk éppen a Sas utcához, de van itt Pesten még néhány utca, amelyen „végig, végig, végig minden kiskapuban egy milliárd nyílik” – ezek az utcák minden fölforduláson és változáson át csak nyerhetnek, tőlük minden állami rendszer szeme olyan szende (vagy Szende?) szüziességgel elfordul, s mindig nekünk marad a megrokkulás is, meg a fizetség is? (Arany 2019: 94)

Az antiszemitizmus a zsidóság politikai részvételének megítélését is áthatotta, ami azt eredményezte, hogy számtalan helyen tették meg a különböző politikai események bűnbakjainak őket mint az első világháború, a román megszállás vagy a trianoni békediktátum okozóit. A vád mindig összekapcsolódott azzal a narratívával, hogy a zsidók csak rosszat akarnak Magyarországnak és a magyaroknak.

Pardon, tisztelt brüsszeli klinika, koldusok konferenciája, itt már nincsenek se győzők, se legyőzöttek. A győzők azok a hadiszállítók, bakancscsalók és posztózsiványok, kik jó idején kelték föl a véres kártyaasztaltól, biztos otthonukba menekültek, a Wertheim-szekerények és safe-ek mellé, hol markukba röhögnek, hogy önök még egymást akarják talpra állítani (K. D., Arany 2019: 226).

A glossza szerint a zsidók a maguk érdekét első helyen tartva eladták az országot, és még jól is jártak vele, vagyis ők a „győzői”, nyertesei az első világháborúnak és az azt követő tárgyalásoknak. Hasonló gondolat mentén vádolják a zsidókat a román megszállás elnyújtásával: „...Diamandi *tábornok budapesti tartózkodása alkalmával memorandumot kapott attól a bizonyos* »széles népréteg«-től, arra kérve őt, maradjon itt szeretett fővárosunkban az emberi kor legvégső határáig” (Arany 2019: 307).

A fentiekből látható, hogy – a szélsőjobboldalán kívül – a Pardon-glosszában szinte minden politikai eszme, politikai esemény, döntés és cselekvés úgy jelent meg, mint zsidók által elkövetett Magyarország elleni konspiráció. A zsidóság „destrukciójának” megállítására már a Horthy-korszak elején intézkedéseket kezdeményeztek. A zsidóságot érintő legjelentősebb törvény az 1920-as években a numerus clausus, amely szabályozta az egyetemekre felvehető diákok arányát nemzetiségi hovatartozás szerint. A Pardon szerkesztői több helyütt is kifejtették véleményüket a törvénnyel kapcsolatban. „A keresztény »kurzus« és a »numerus clausus« csak meg akarja értetni a zsidókkal, hogy nekik is pont annyi kötelességük és joguk van az életben, mint másoknak, és végre óhajtja hajtani az európai értelemben vett emberi jogegyenlőség törvényét” (K. D., Arany 2019: 320).

A numerus clausus mögött álló gondolat már 1920 előtt is megjelent egy glosszában, amelyben a magyarság emancipációjával azonosították a leendő új törvényt:

Tudja meg, hogy a magyarság soraiban nincs senki, aki a lefettett üldözéseket és pogromokat óhajtana, egyetlen felnőtt férfi sem akad, aki az ártatlan zsidógyerekek hajszálát meg akarná görbíteni, ellenben az egész óriási tábor egyértelműen követeli, hogy a zsidók emancipációját pontosan, törvénnyel hajtsák végre, olyan értelemben, hogy a zsidóság a számaránya és az alkotómunkája szerint kapjon helyet az országban. Más szóval a magyarság a maga emancipációját akarja (K. D., Arany 2019: 80–81).

A törvény bevezetése után is igazságosnak tartották a numerus clausust, és több glosszában is ironizáltak azzal, hogy a zsidók más dolgokban nem emelnek hangot a számarányuk ellen.

Újra bekerült a köztudatba, hogy a kommunisták tizenhét papot végeztek ki, akik egytől-egyig magyarok, keresztények, katolikusok voltak. Csodálatos, hogy a vörösök is szigorúan megtartották a numerus clausust. De pardon, még csodálatosabb, hogy akkor nem tiltakoztak ez ellen a numerus clausus mai ellenségei. (K. D., Arany 2019: 350).

A politikai antiszemitizmus egyes újságok „zsidó lapnak” bélyegzése által is megjelent. A *Népszavával* glosszákon átívelő hosszadalmas, soha véget nem érő, a nyilvánosság előtt zajló vádaskodás, élcelődés és vitatkozás zajlott az *Új Nemzedék* Pardon rovatában. A vádak között ott szerepelt, hogy a *Népszava* valójában csak a zsidók szócsöve. „A *Népszava*, mely soha ily andalító és gyermekes nem volt, mint ezekben a bájosan selypító sorokban, bevallja, hogy nem ellensége a vallásnak, mert a Szocialista Párt zsidó [...] mert éreztük, hogy ez nála (*Népszavánál*) mindig is családi ügy volt” (K. D., Arany 2019: 250). E narratívában a *Népszava* és az egyéb (nem a keresztény kurzust képviselő) sajtóorgánumok védik a zsidókat, a „faji sajtó” pedig magyarok gyűlölésére buzdít: „A kecskeméti esettel kapcsolatban a Héjjas család becsületes nevét hengergették meg sárban, azzal a magyargyűlölettel, melyet a budapesti sajtótól már évtizedek óta megszoktunk” (Arany 2019: 102; Arany 2019: 103).

Egy glossza bemutatása – Az aranszájú amerikai pap

A glosszaelemzéseket egy kiragadott glossza bemutatásával zárjuk. Az *aranszájú amerikai pap* című írás 1920. október 31-én jelent meg a Pardonban, feltételezhetően Kosztolányi Dezső írta. Véleményünk szerint ez a glossza Kosztolányi antiszemitizmusának egyik leg-erőteljesebb megjelenése.

Pester Lloyd, a pesti zsidó nagytőke lapja mai számában keresztény prédikációt közöl, mely Philadelphiában hangzott el dr. S. W. Purvis, egy amerikai anglikán lelkész ajakáról. Ha a Pester Lloyd keresztény prédikációt közöl, akkor mindenki joggal élhet gyanúpörrel, hogy baj van. Ez az amerikai lelkész, akinek nevét eddig nem hallottuk, a zsidó újév előestéjén azzal ünnepelte az 5681-iki évet, hogy tulajdon templomában dicsérte a zsidó faj életerejét és elpusztíthatatlanságát, amiről mi is, sajnos, csattanós és szörnyű bizonyítékokat kaptunk a közelmúltban. Kiemelte, hogy ennek a „csodálatos népnek mindnyájan adósai vagyunk”, ami szó szerint gazdasági tekintetben is igaz. „A zsidó eljátszotta szerepét, és jól játszotta el” – mondotta Purvis –, holott talán nem is tudja, hogy a rémuralom idején hogyan hurcolták pöcögődörbe papjainkat, és hogyan végezték ott ki őket, valamint azt sem, hogy a göndör firtú galciai legények milyen halálos biztonsággal céloztak a krisztinavárosi templomban álló védtelen tömegre. Csakugyan jól játszották el szerepüket. Nem is akarjuk kisebbiteni Purvis lelkész érdemeit, aki az amerikai Várossy Gyula babérjaira pályázhat, és könnybe lábadó szemmel állapítja meg, hogy New York az igazi Jeruzsálem, Washington az igazi Cion és Amerika fővárosában minden hatodik ember Izrael fia. Most már mi is tudjuk, hogy Purvis ma „Amerika legnagyobb papja”. Kötve hisszük azonban, hogy ez az aranszájú, anglikán csodarabbi így prédikálna akkor is, ha csak huszonnégy órát töltene Budapesten, az árdrágítók e Jeruzsálemében, a lánckereskedők e Cionjában, ahol rohammal vették be Izrael fiai a rózsadombi villákat, belvárosi lakásokat és ott, ahol még jólét és emberi mód

van, már nem csak minden hatodik ember Izrael fia, de mindegyik. Különben a lelkész prédikációja végén kiemeli, hogy ezúttal nem szólt a zsidók hibáiról, „minthogy ez nem tartozott prédikációja szoros tárgyához”. Erről remélhetően máskor fog beszélni. Pardon, vajon ezt a prédikációt is közli-e a Pester Lloyd? (K. D., Arany 2019: 234)

Ez a glossza a korábban bemutatott antiszemita toposzok szinte mindegyikét kimeríti. Szó esik benne a zsidóság szembeállításáról különböző csoportokkal, ilyen a szegény magyar – gazdag zsidó szembeállítás: „ennek a »csodálatos népnek mindnyájan adósai vagyunk«, ami szó szerint gazdasági tekintetben is igaz”, vagy a keresztényekkel való szembeállítás: „a göndör fürtű galíciai legények milyen halálos biztonsággal céloztak a krisztinavárosi templomban álló védtelen tömegre”. A zsidóság mint uralkodó elit toposza is megjelenik: „ahol még jólét és emberi mód van, már nem csak minden hatodik ember Izrael fia, de mindegyik”, épp így a zsidók és kommunisták összemosása: „rémuralom idején hogyan hurcolták pöcegödörbe papjainkat”. Budapest mint bűnös város leírása: „Budapesten, az árdrágítók e Jeruzsálemében, a lánckereskedők e Cionjába” és a zsidó lapok toposza is helyet kap benne: „A Pester Lloyd, a pesti zsidó nagytőke lapja”.

Kosztolányi Dezső és a Pardon

Belső feszültségek

Az *Új Nemzedék* működése során több belső feszültség is kialakult, amelyeknek sokszor került középpontjába maga Kosztolányi Dezső. Bangha Béla és Milotay István között korábban is voltak nézeteltérések, amelyek 1920-ra olyannyira kiéleződtek, hogy Milotay távozott a laptól, és 1920 őszén megalapította saját újságját, a *Magyarságot* (Arany 2019). Több új nemzedékes munkatárs követte Milotayt, és Kosztolányi is otthagyta az *Új Nemzedéket*, ám ő nem csatlakozott Milotay új lapjához, mert nem kedvelték egymást (Arany 2019). Ekkor Kosztolányi két hétig sehol sem dolgozott, majd Bangha fizetésemelést ajánlott neki, amivel sikerült visszahívnia az *Új Nemzedék*hez – korábban 3 000 koronát keresett, Bangha pedig 10 000 koronát ajánlott neki. Az akkori gazdasági viszonyok között már a 3 000 korona is jó bérnek számított. Így 1920 decemberében Kosztolányi ismét az *Új Nemzedék* munkatársává vált, a Pardon rovatot ekkortól már egyedül vezette.

Kosztolányi Szabó Dezsővel, az *Est* című lap munkatársával is komolyabb összetűzésbe került 1920 őszén. Kritizálta Szabó műveit, mire az író antiszemitizmussal gyanúsította meg Kosztolányit, és vörös múltjáról írt (Arany 2019). A két újság hasábjain zajló vitának többek között az volt a jelentősége, hogy Szabó cikkei leplezték le az olvasóközönség előtt Kosztolányi szerepét a Pardon rovat szerkesztésében és írásában (Borbás 2019).

Kosztolányi felesége 1920 áprilisában Bécsbe utazott, és interjút adott az inkognitóban lévő Göndör Ferencnek, az *Ember* című újság szerkesztőjének. Ezt az interjút később közölték is (Az Ember 1920): Kosztolányiné beszélt benne az *Új Nemzedék* belviszályairól, feltárva férje ellenséges érzületeit a munkatársai felé. Az alábbi interjúrészlet a *Jövő* című újság hasábjain jelent meg:

Kosztolányiné a beszélgetés első felében nem tudta, hogy ki az, aki a férje után érdeklődik és arra a kérdésre, hogy Kosztolányi hogyan írhat antiszemita lapba, a következőket felelte: – A Dezső nem politizál, ő nem azonosítja magát azzal, amit ír; ő egy művész. Többször mondta nekem, hogy ő hajlandó nappal az „Új Nemzedék”-be és este a „Népszavá”-ba írni. Neki mindegy. [...] Ugy megutálta ezeket a tehetségtelen, véresszájú niemandokat [Kádár Lehel, Lendvai István] hogy nem volt hajlandó többé velük egy lapnál dolgozni. A Dezső nem is áll szóba se Kádárral, se Lendvaival és természetesen a főúrral, Szabó Dezsővel sem. Ezek a senkik mind féltékenyek a Dezső nagy tehetségére, érzik, hogy ő komoly művész, míg ők csak üvöltöni és gyalázkodni tudnak. ...mindent Bangha páter csinál. Ő teljhatalmú ur a lapnál. Dezső azt mondja, hogy Bangba nagyon okos ember, de mint újságíró teljesen leromlott és csupa közhelyeket ír. Dezső szerint csapnivalóan rosszak és tehetségtelenek Bangha cikkei és az egész lapnál nincsen egyetlen valamirevaló újságíró (Jövő 1921a: 5).

Ez az interjú Kosztolányinak nagyon sok kellemetlenséget okozott: elesett könyvének német nyelvű kiadatásától és munkatársaival való viszonya is megromlott (Arany 2019). Kosztolányi kiadott egy nyilatkozatot, amelyben az interjúban elhangzottakat cáfolta, és közösséget vállalt Bangháékkal. A legtöbb munkatársa megbékélt ezzel, azonban Lendvai elégtételt követelt tőle, és kihívta párbajra, amely végül Lendvai megbocsátása miatt nem valósult meg. Az interjú után Kosztolányit félreállították az *Új Nemzedék*nél, nem rendeltek nála se prózát, se költeményt (Arany 2019).

Ezt követően egy támadássorozat vette kezdetét: vitacikkek, lejárató szövegek jelentek meg Kosztolányiról, és az őt célkeresztbe tűzők egzisztenciálisan is próbálták ellehetetleníteni. Ennek hatására Kosztolányi visszavonult a közélettől, elmagányosodott: „Ma nem vagyok népszerű. Mindenki engem támad, mert nyíltan a magyar ügy mellé szegődtem, s irodalmi ellenségeim, kik a munkát és a tehetséget nem tudták elviselni soha, elérkezettnek érzik a pillanatot, hogy kisebbsítsenek” (Réz 1998: 447). A könyvkiadójának is gondjai akadtak, Kosztolányi könyveit ekkoriban politikai szerepvállalása miatt alig vették.

Mindezek a belső ellentétek és külső támadások azt eredményezték, hogy Kosztolányi már 1920 második felétől el akarta hagyni a szerkesztőséget, ami végül 1921. augusztus végén történt meg (Arany 2019). Utolsó névvel jegyzett cikke az *Új Nemzedék*nél 1921 májusában jelent meg, felesége bécsi látogatása után, utolsó Pardon-glosszáját pedig 1921. augusztus 20-án írta. 1921 őszétől a *Pesti Hírlap*nál kezdett el dolgozni, ahol élete végéig belső munkatárs maradt.

Kilépése után Kosztolányi próbálta magát elhatárolni az *Új Nemzedék*ben való szerepvállalásától. A Pardon-korszak megítélésekor később gyakran kijelentette, hogy a legnagyobb viharokat kiváltó Pardon-glosszákat nem ő írta. „Nem igaz, hogy a Pardon rovat az én rovatom volt. Igaz, hogy mint a lap munkatársa, akár a többi rovatba is, ebbe is írtam, de mindig oly szellemben és hangon, hogy az izgatás vádja nem érhet hozzám. (...) Itéljék meg véleményeimet tetszés szerint, de emberiségemet és jóhiszeműségemet ne vonja senki se kétségbe.” – nyilatkozta Kosztolányi (1929a) a *Népszavában*. A Pardon rovatban végzett munkája, abból való kilépése és a felelősség elhárítása több társadalmi réteg, illetve politikai csoportosulás számára is elfogadhatatlan volt. Egyrészt haragudtak rá a zsidók az őket támadó antiszemita glosszákat miatt, valamint a baloldaliak (kommunisták,

szociáldemokraták, szabadelvűek, liberálisok) az őket ért támadások és kritizálások miatt. Másrészt a szélsőjobboldaliak is nehezteltek rá: árulónak tartották, mert otthagya őket és elárulta a keresztény kurzust.

Önreflexió a Pardon után

Kosztolányi a Pardonból végleg kilépve (1921. augusztus) csendes önvizsgálatba kezdett. Egyesek szerint (Fenyő 1922; Kosztolányi Dezsőné 1990; Rónay 1977) számvetését első regényébe bújtatta, ami 1921-ben jelent meg *A véres költő* címmel (a későbbi kiadásokban: *Nero, a véres költő*). Az író a történelmi regény műfaját választotta, aminek keretében jobban tudott reflektálni a közelmúlt és a jelen eseményeire. Fenyő Miksa (1922) a múltba fordulás okát azzal magyarázza, hogy a „nemzeti irodalom”, illetve az aktuál- és pártpolitika addig kényszerítette, zaklatta Kosztolányit, ameddig ő elfordult a magyar jelentől, ám azt is kifejti, hogy a múlthoz való visszatérés még erősebbé teszi az író kijelentéseit, és még sebezhetőbbé, támadhatóbbá válik az olvasók lehetséges szöveg-félreinterpretálásai miatt. *A véres költő* ugyan nem vezethető vissza csupán az író politikától való elfordulásának megjelenítésére, viszont vannak, akik szerint detektálható, hogy Kosztolányi saját gondolatait, érzelmeit és számvetését ókori római szereplők (Britannicus és Seneca) szájába adta (Fenyő 1922; Kosztolányi Dezsőné 1990; Rónay 1977); illetve az *Új Nemzedékben* zajlott viták és ottani munkatársak attitűdjei is regényének inspirációforrásai (Kosztolányi Dezsőné 1990). Mások vitatják, hogy a szereplőket azonosítani lehetne Kosztolányi kortársaival (Arany 2017a; Szegedy-Maszák 2010), azonban az apolitikusság ethoszának megjelenése szempontjából ez mellékes. Az alábbi regényrészletben Seneca szavait olvashatjuk.

[H]ogy közéjük kerültem, körülvettek, és nyomban azt firtatták, mi a véleményem erről vagy arról a politikai kérdéstről. Költő voltam és bölcs. Közönyös, mint a természet. Csak az örökkévaló dolgokról volt véleményem, de erre nem voltak kíváncsiak. Az ő hitvány, unalmas életharcukról pedig egyáltalán nem volt véleményem. Vagy mi a véleménye egy virágnak a szenátus újabb határozatáról, egy olajfának a cirkuszi vörös vagy fehér pártról? Mikor gondolkozni kényszerítettek, mert számomra sem volt kegyelem, rájöttem, hogy az ő ügyükről, melyről nekik csak egy véleményük volt, nekem legalább két véleményem van, hol ez, hol pedig az, amilyen oldalról szemlélem. A költőben minden megfér egymás mellett, jó és rossz, arany és sár (Kosztolányi 1964: 137).

E tekintetben elvonatkoztathatunk a szereplők megfeleltethetőségétől, mert a megfigyelés tárgya a politikához való viszony. A regényben megjelenik Kosztolányi azon gondolata, miszerint az igazán bölcs embernek – jelen esetben költőnek – hallgatnia kell, vagyis pártatlannak, politikailag nem elkötelezettnek kell lennie. Politika területén „a bölcsnek nem szabad megszólalni és cselekedni” (Kosztolányi 1964: 137).

1921-től Kosztolányi még nagyobb magányban és kirekesztettségben élt, mint korábban. Regénye megjelenése mindkét politikai oldalról és a nyugatos író társai körében is fokozta az ellene irányuló vádaskodást (Rónay 1977). „Egyre mélyebben süppedek magányomba, olyan mélyen vagyok már benne, hogy fülem se látszik ki” – írta Kosztolányi (1922) Reményi Józsefnek, majd azt sérelmezte, hogy a művészet összekeveredik a politikával, és ezáltal elhallgattatottnak érzi magát. Ebben az időszakban írta azokat a verseket, amelyek az

1924-ben kiadott *A bús férfi panaszai* kötetben jelentek meg. Magánya számtalan szépirodalmi művében megjelenik (például *A lelkem oly kihalt, üres* című verse [1924]).

Kosztolányi (1933) *Önmagamról* címmel írt vallomásaiban kijelentette, hogy a költészetnek kizárólagos célja a szépség, és amennyiben egy költő politikai színvállásra, oldal vagy párt iránti elköteleződésre vállalkozik, érdekek mentén állást foglal, azzal szolgává alacsonyodik. Világosan reflektált arra, hogy ez az írói magatartás elkerülhetetlenül kirekesztettséget eredményez, mégis kiállt e nézőpontba vetett hite mellett, mert a kívülálló pozíciót őszintébbnek, tisztábbnak és emberibbnek tartotta, mint a politikailag elkötelezett költő szerepét. Vallomását a homo moralis és a homo aestheticus szembeállításával zárta, ahol az erkölcs emberét ellentmondásos, önérdekű, viszályokat keltő, halogató és örökké elégedetlen jellemként írta le, míg a szemlélődés embere nem a jó és a rossz, hanem a szép és a rút között tesz különbséget, nem köteleződik el se a jobboldal, se a baloldal felé. Kosztolányi Dezső homo aestheticus volt, aki idegenkedett a moráltól és megvetette azt.

[A] homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, melyet semmiféle lángelme nem különböztethet meg, csak szépet és rútat, melyet az ő egyéni sugallata biztosan megérez, az, aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra, mely megbízhatóbb, irgalmasabb kalauz, az, aki nem áll se jobboldalon, a bégető, fehér bárányok között, se baloldalon, az ordító, fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és csordától –, mindig egyedül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője, mint mindenkinek természetes barátja és természetes ellenfele, az, aki mindenkit külön szerethet, vagy gyűlölhet az érdeme szerint, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rút, az, aki sohase túrné, hogy az ízléstelenség arcul üssön egy öregasszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő, az, aki semmiféle párthoz se tartozhat, az a jellemtelen, aki egy egész életen át acéljellellemmel ragaszkodik jellemtelenségéhez, az a magasztos és dicső gerinctelen, aki vasgerinccel vállalja gerinctelenségét, hogy biztosíthassa szabadságát, függetlenségét, személyét, s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmódja a tökéletlen világot, az, aki már megváltotta magát, mindenekelőtt a világmegváltóktól, az, aki semmit se vár, és mindent megkap az ámulat egy pillanatában, az, aki ezt a pillanatot s vele együtt az életet marasztalja is. (...) [M]inden morál merőben idegen lényemtől, meg is vetem. Gyávaság lett volna, ha nem vállalom azt, amit eddig minden sorommal hirdettem. Rút lett volna. Ezért úgy vallottam, amint vallanom kellett. Homo aestheticus sum (Kosztolányi 1933: 7).

Apolitikusság

Kosztolányi Dezső apolitikus attitűdje szépirodalmi munkásságában tagadhatatlan, viszont magánéletében is büszkén vállalta a politikai nézetektől való elfordulását és a cselekvéstől való mentességét (Kiss 1979). A fentebb idézett homo aestheticus írói szerepfelfogás is a politikamentességet tükrözi. Politikáról szóló megnyilvánulásából kiderül, hogy saját magát apolitikusnak tekintette, a politikát hiábavalónak tartotta (Kosztolányi 1924). Se világnézet, se politika nem érdekelt, ahogy az sem, hogy milyen politikai értékeket képviseltek a napilapok (Kosztolányi Dezsőné 1990). Kosztolányi 1933–34-es naplójában

íróársai társadalmi ügyek melletti kiállását undorral kezelte, mert ők ezáltal „főlöleges munkát végeznek” és korlátoltan gondolkodnak: „[v]égtelenül lenézem azokat az írókat, kiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és a nő viszonya, fajok harca” (Réz 1998: 823).

A politikai oldalak iránti el nem köteleződését híven szemlélteti, hogy a Tanácsköztársaság alatt Karl Marx *Tőkéjét*, az 1920-as évek végén pedig Mussolini életrajzát fordította magyarra, mégse mondhatjuk se kommunistának, se fasisztának. Szerinte a politika felesleges, beteg, érdektelen, hiábavaló. A feltehetően 1929-ben íródott *Politika* című versében is kitűnik a politikai állásfoglaláshoz viszonyuló kívülállása.

Most már nem tudok elaludni, de ébren lenni sem,
félek az éjben és félek a fényben,
jajgatva tusakszom, gyűlöljek, szeressek?
Ha pedig valaki kérdi, hogy mily párthoz tartozom,
úgy nézek rá, mint ki idegen csillagról való.

Egyedül megyek az utcán.
Lehajtom a fejem és sírok. (Kosztolányi 1929b)

Felmerül a kérdés: hogyan lehet apolitikus az, aki politikai ideológiával erősen telített közéletre irányuló nyilvános reflexiókat – glosszákat – ír? A Pardon-glosszákat nem lehet értékmentesnek mondani, sőt, az *Új Nemzedék*ben megjelenő írások nemzeti-radikális és antiszemita nézeteket képviseltek (Arany 2017b). Arany Zsuzsanna stilisztikai kutatása és az általunk készített szövegvizsgálat szerint bőven akadtak olyan kirívóan antiszemita, faji gyűlölettel telített glosszák, amelyeket Kosztolányi írt, például *Az aranyuszájú amerikai pap* (1920) (Arany 2019). Az író szépirodalmi műveiben apolitikus, de ő maga nem csupán irodalmát tekintette apolitikusnak, hanem személyiségét és attitűdjét is.

A Pardon rovat történetéből megismerhettük, hogy nem működött harmonikusan az újság, egyaránt jellemzőek voltak a külső és belső konfliktusok, amelyekből az egyik leghírhedtebb a Szabó Dezső-vita. Szabó fő célja az volt, hogy Kosztolányit politikai színvállásra kényszerítse. Egyszerre vádolta Kosztolányit antiszemitizmussal és filoszemitizmussal, „kétfelé mosolygónak” titulálva őt (Szabó 2020). Kosztolányi „vörös múltjáról” beszélt, amit később visszavont, mert légből kapott vádjait nem tudta alátámasztani (Arany 2019). Felesége szerint férje apolitikussága és a különböző eszmék – például antiszemitizmus – képviselésével való vádak összefüggenek:

A gerinctelenség látszatát (...) ez a napi politikától való távolság kelti. Ami pedig az antiszemitizmus vádját, ezt a tisztázatlan és zavaros kérdést illeti, semmi esetre sem vélekedett oly egyszerűen, ahogy akár az egyik, akár a másik oldalról elvárták volna tőle. – Magyar az, aki magyarul beszél – mondta – és ezt is: - Mindenki gyűlöletes előtte, aki egyetlen fajta, vagy akár egyetlen társadalmi osztály túlságosan rikító jeleit viseli a lelkén. Még a túlságosan nőies nőktől s a túlságosan férfias férfiktól is berzenkedett (Kosztolányi Dezsőné 1990: 198–199).

Kosztolányi úgy gondolta, hogy azokért az írásaiért, melyeket nem ír alá, nem tartozik felelősséggel. A Pardon rovatot névtelenül szerkesztette és írta, eleinte kollektív szerkesztőségben négy másik íróval, így az ő nézetei szerint az ott jegyzett szövegeiért nem tartozott felelősséggel.

Antiszemita is voltam. Hogy nem leszek ismét, arra nem tehetek ünnepélyes fogadalmat. Én sohasem azonosítom a napilapok szegény munkásait a lapok irányával, hanem alkalmazottnak tekintem őket, akiket aszerint becsülök, hogy jól írnak-e vagy sem, hogy teljesítik-e kötelességüket vagy nem. Amióta néhány éve érkeztem odáig, hogy független vagyok politikai tekintetben és soha egyetlen sor politikát nem írok, csak szépirodalmat és bírálatot... Politikai köpönyegforgatással, úri léhasággal azt lehetne vádolni, akinek érdeke, hogy valamelyik politikai párthoz tartozzék és sápot húz érte. De ezeket a szegény munkásokat mindenütt egyformán szerény fizetéssel honorálják, akár jobb, akár baloldalon vannak. Nem is jegyeztem soha politikai cikket, ami arra vall, hogy nem vállaltam vele közösséget. (Kosztolányi 2004: 726.)

A kortársak azonban máshogy ítélték meg Kosztolányi antiszemita tevékenységét. A *Jövő* folyóiratban megjelent névtelen cikk Kosztolányit „véres költő”-nek, „gyilkos vigyoru”-nak, „letört kurzista-költő”-nek titulálta, mindkét – nemzeti-radikális és liberális – oldalról való kirekesztettségét gúnyolta (Jövő 1921b: 4). Göndör Ferenc kritikája – hasonlóan Szabó Dezső vádjaihoz – Kosztolányit kétszínűséggel gyanúsította, mintha az író az éppen fennálló hatalmat akarná kihasználni: „Kosztolányi ur az »Új Nemzedék« PARDON című rovatjában *tömeggyilkosságokra uszított a védtelen munkások ellen, akikbe nem régen még ő csepegtette a bolsevizmus tanait és az üldözött zsidók ellen, akik neki házat vásároltak*” (Göndör 1929: 9).

Az Új Kelet Kosztolányi halálhíréről szóló, a „legnagyobb magyar modern költők egyike” írói munkásságára való megemlékezés során a Pardon-időszak sem maradt ki, ám ekkor már nem támadóan írtak róla:

Persze, elfogultságoktól ő sem volt mentes. (...) [K]öltői elefántcsonttornyának magasságában nem egyszer vesztette el tér- és időmértékét a torony aljában zugó étellel szemben. A fehér kurzus idején ő is azok közé tartozott, akik elvesztették ítélőképességüket és beállottak a kurzus dobverői közé. (...) Pardon címen antiszemita tüszurásokat írt, dicséretére mondvá, rövid ideig (Salamon 1936: 5).

Konklúzió

A 20. század eleji antiszemizmus eredetének feltárásához a zsidók társadalmi, gazdasági és politikai helyzetét vizsgáltuk meg. A társadalomtörténeti háttér áttekintése érthetőbbé teszi az ellenük irányuló antiszemizmust, közelebb visz annak megértéséhez, hogy hogyan és miért alakultak ki az adott kor sztereotípiái. A zsidóság felülreprezentált volt az értelmiségi szakmákban, jövedelmük az átlagos vagy afölötti kategóriába esett, és magasabb volt köztük a választásra jogosultak száma. Jobb társadalmi helyzetük, gazdasági sikereik és a politikai életben való aktív részvételük mind hozzájárultak ahhoz, hogy az I. világháborút és az azt követő sorozatos tragédiákat átélte magyarok szemében bűnbakká, minden rossz okozójává váljanak.

Az *Új Nemzedék* a kor egyik meghatározó újságja volt. A Pardon rovatban lévő antiszemita glosszák kifigurázták a zsidóságot, vagy őket hibáztatták mind a múltban, mind a jelenben lévő, a magyarságot érintő bárminemű negatív változásért. A glosszák egy része a zsidóságot faji alapon különböztette meg. A glosszák gyakran reflektáltak az

aktuálpolitikai és gazdasági változásokra, mint a numerus clausus bevezetése vagy az árdrágulás és áruhiány növekedése. A glosszában gyakran megjelenő elem a zsidók politikai befolyása, miközben az 1920-as évekre a szélsőjobboldali és antiszemita nézeteket valló politikai erők kerültek hatalomra. A Pardon-glosszában gyakran hangoztatták, hogy a zsidó uralommal szemben képviselni kell az elnyomott magyarok érdekeit, miközben a valóságban nem ellenszélben, hanem a fő politikai narratívához igazodva terjesztették ezeket a nézeteket.

A glosszák elemzése során olyan rendszeresen ismétlődő toposzokat azonosítottunk, mint a „mi” vs. „ők” ellentét, „Budapest, a bűnös város” vagy a „zsidó kétszínűség”. Az antiszemita toposzok gyakran egymásnak teljes mértékben ellentmondanak, nem jelenik meg tartalmaik között belső konzisztencia. A zsidókat hívták liberálisoknak, radikálisoknak és kommunistáknak is, és egymással szembemenő politikai ideológiából fakadó forradalmak okozóinak kiáltották ki őket. Ezeket az ellentéteket azzal oldották fel, hogy a zsidókat kétszínűeknek állították be, akik semmiféle belső morállal nem rendelkeznek, csak a saját hatalmuk megtartása és mások elnyomása hajtja őket. Ez a jellemkép, amely a zsidók köpönyegforgatását hirdette, lehetővé tette, hogy egymással szembemenő folyamatokért is a zsidókat lehessen okolni. Az antiszemita toposzok ellentmondásos zsidóképe továbbá arra is rávilágít, hogy a zsidók társadalmi-gazdasági helyzetének elemzése önmagában nem nyújt teljeskörű magyarázatot a korban megjelenő antiszemitizmus formáinak és mértékének a megértéséhez. A sztereotípiák nagy része hamis közhiedelemre épült, és céljuk nem a zsidóság jobb társadalmi, gazdasági és politikai pozícióikból fakadó igazságtalanságérzet tematizálása, hanem a zsidók lejáratása és ellenük való uszítás volt, mindenekelőtt pedig a zsidók bűnbakokként való kikiáltása. Mindez azonban a kor szociálpszichológiai jelenségeinek elemzéséhez vezet, amely nem tartozik tanulmányunk vizsgálati területei közé.

Kosztolányi Dezső 1919 és 1921 között volt a Pardon rovat szerkesztője, ez alatt számtalan antiszemita glosszát írt. Az író helyzete egyedi, mert ismertsége miatt sok dokumentum áll rendelkezésre e korszakáról és a köz is foglalkozott helyzetével, továbbá antiszemita éveinek megélése is sajtóságos más antiszemita írókhoz képest. Politikai tartalmú és sokszor antiszemita írásai ellenére apolitikusnak tekintette magát, és az újságban névtelenül megjelent írásaiért nem vállalt felelősséget. Mindez egyrészt abból a nézetéből eredt, hogy az újságírókat nem azonosította munkásságuk tartalmával, az újságírásra mint pénzkeresés céljából történő kötelességként tekintett. Másrészt mint homo aestheticus azonosította magát, aki az erkölcsi értékítéleteket elutasítja, és az esztétikai szempontokat tartja a legfontosabbnak. Se a Pardon rovat előtt, se utána nem jegyzett antiszemita írásokat, így antiszemita korszaka az *Új Nemzedék*nél töltött három évre korlátozódik, írói felfogása azonban konzisztens maradt. A belső meggyőződéséből eredő morális kérdések elutasítása azonban nem egyezett kortársai véleményével, antiszemita írásaiért komoly retorziók érték. Több, írói karrierjét előrelendítő lehetőségtől esett el és megítélése is nagyban romlott.

Hivatkozott irodalom

- Arany Zsuzsanna (szerk.) (2019): *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919-1921.* Budapest: Osiris.
- Arany Zsuzsanna (2017a): *Kosztolányi Dezső élete.* Budapest: Osiris.
- Arany Zsuzsanna (2017b): Kosztolányi filozemita és antiszemita publicisztikája. *Múlt és Jövő* (4): 36–45.
- Az *Ember* (1920): Dezsők egymás közt. 1920. november 7: 23–24.
- Borbás Barna (2019): Feltárul Kosztolányi Dezső fajvédő múltja. *Válasz Online*. Interneten: <https://www.valaszonline.hu/2019/04/04/kosztolanyi-dezso-pardon-uj-nemzedek/> (letöltve: 2023. február 14.).
- Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Bibó István: Válogatott tanulmányok.* Vida István (szerk.). Budapest, Magvető.
- Czipfel Tibor (2021): *Árdrágító visszaélések a Horthy-korszakban.* Interneten: (<http://midra.uni-miskolc.hu/document/37410/34450.pdf>) (letöltve: 2022. március 01.).
- Ernő László (1969): Hungarian Jewry: A Demographic Overview, 1918–1945. In *Hungarian-Jewish Studies.* Randolph L. Braham (szerk.). New York: World Federation of Hungarian Jews, 140.
- Fenyő Miksa (1922): A véres költő. *Nyugat* (1): 31–33.
- Göndör Ferenc (1921): Pardon! Kosztolányi Dezsőné kalandjai és viszontagságai a destruktív Bécs városában. *Az Ember* 1921. május 1: 6.
- Göndör Ferenc (1929): Ady Endre vére – Kosztolányi aranya. *Erdélyi Futár* (17): 9.
- Gyáni Gábor – Kövér György (1998): *Magyarország Társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet.* Budapest, Osiris.
- Hanák Péter (1988): A másokról alkotott kép. In: *A magyar ugar A kiegyezéstől a 2. világháborúig (társadalomtörténeti háttérinformációk).* Léderer Pál (szerk.). Budapest: T-Twins, 170–175.
- Házi Jenő (1974): Az 1767/8. évi országos zsidóösszeírás. In: *Magyar-zsidó oklevéltár.* Scheiber Sándor (szerk.). Budapest, MIOK, 13–20.
- Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai. 1872–1896.* (1904): Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1–14.
- Jövő* (1921a): A kurzusköltő összeköttetése a bécsi emigránsokkal. Mit keresett Kosztolányi Dezső felesége Bécsben? (57): 5.
- Jövő* (1921b): Lendvai már nem fűrészel. Pardon, Kosztolányit kilökték. (179): 4.
- Katz, Jacob (1993): *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages.* New York, New York UP.
- Karády Viktor (1994) Felekezet, rétegződés és mobilitás: Az egyenlőtlen modernizáció néhány kulcskérdése a magyar társadalomtörténetben. In: *Értekezések – Emlékezések.* Tolnai Márton (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Ferenc (1979): *Az érett Kosztolányi.* Budapest: Akadémiai Kiadó. Interneten: <https://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf> (letöltve: 2022. október 31.).
- Klestenitz Tibor (2009): Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei (1919–1922). *Múltunk* (3): 171–201.
- Kosztolányi Dezső (1924): A hét krónikája. *Pesti Hírlap* 1924. február 10: 3.
- Kosztolányi Dezső (1929a): [Kosztolányi Dezső nyilatkozata]. *Népszava* 1929. augusztus 14: 8.
- Kosztolányi Dezső (1929b): *Politika.*
- Kosztolányi Dezső (1933): Önmagamról. *Keleti Ujság* 1933. április 16: 6–7.
- Kosztolányi Dezső (1964): *Nero, a véres költő.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó. Interneten: <https://mek.oszk.hu/03200/03254/03254.pdf> (letöltve: 2022. október 31.).
- Kosztolányi Dezső (2004): *Tükröfolyósó.* Budapest: Osiris.
- Kosztolányi Dezsőné (1990): *Kosztolányi Dezső.* Budapest: Holnap.
- Dr. Kovács Alajos (1938): *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében.* Budapest, Held János könyvnyomdája.
- Lengyel György (1995): A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1921–1940). *Budapesti Negyed* (8): 127–136.
- Nemzetgyűlési Napló (1920): IV. kötet, 1920. augusztus 7. 80. ülés. Budapest: Athenaeum.
- Réz Pál (szerk.) (1998): *Kosztolányi Dezső Levelek – Naplók.* Budapest: Osiris.

Salamon László (1936): Meghalt Kosztolányi Dezső, *Új Kelet* (252): 5.
Szabó Dezső (1920): Szabó Dezső nyílt levele Bangha Bélához. *Virradat* 1920. november 9: 1.
Szegedy-Maszák Mihály (2010): *Kosztolányi Dezső*. Pozsony: Kalligram.
Ungváry Krisztián (2016): *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919 – 1944*. Budapest: Jelenkor.

Feledy Anna

ELTE TÁTK szociológia BA (Budapest).

Mózer Máttyás Márton

ELTE TÁTK szociológia BA (Budapest).

Troll Veronika

ELTE TÁTK szociológia BA (Budapest).